

І. В. Карашевич

МАТЕРІАЛИ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ТА НОВОГО ЧАСУ ІЗ РОЗВІДОК В ОДЕСЬКІЙ ТА МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ У 2010 р.

До наукового обігу вводиться комплекс матеріалів із авторських розвідок 2010 р. середньовічних міст-фортець, що зберігається в НФ ІА НАН України.

К л ю ч о в і с л о в а: Білгород-Дністровський, Кілія, Ізмаїл, Рені, середньовіччя, міста-фортеці.

У липні—серпні 2010 р. розвідувальна археологічна експедиція під керівництвом автора¹ провела обстеження на території Одеської та Миколаївської областей. Головним завданням експедиції було виявлення решток османських середньовічних пам'яток означеного регіону. Під час розвідувальних робіт вдалося зафіксувати залишки оборонних та культових споруд, рештки культурного шару на кількох об'єктах, та зібрати невелику добірку артефактів (43 од. зберігання), що зберігаються зараз у VI розділі НФ ІА НАН України (колекція № 1378).

Дана публікація репрезентує короткий огляд історичної топографії середньовічних міст зазначеного регіону, та невеличкої серії знахідок XIII—XVIII ст. Матеріали подано за територіальним принципом розташування.

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

В історії дослідження османських пам'яток Північного Причорномор'я, і в тому числі території сучасної Одеської області можна виділити чотири етапи.

Перший етап (XVIII — середина XIX ст.) — вивчення території міжріччя Дунаю і Дністра в

1. Експедиція працювала в рамках Міжнародної Південної середньовічної експедиції під керівництвом д. і. н. С.О. Біляєвої.

османський період мав описовий характер та був пов'язаний з роботами молдавських, російських та німецьких вчених-енциклопедистів в межах інших тем досліджень [Паламарчук, 2008, с. 13].

На другому етапі (кінець XIX — 1940-і рр.) починається вивчення та збереження археологічних матеріалів доби турецької присутності. В першу чергу, це пов'язано з діяльністю Одеського товариства історії та старовини, яке існувало з 1839 до 1922 р. Також починається фіксація пам'яток в процесі картографування архітектурних залишків [Біляєва, Карашевич, 2006, с. 20]. Перша спроба такого картографування пам'яток Північно-Західного Причорномор'я була здійснена Одеською краєвою комісією, яка почала роботу у 1926 р. Комісія склала реєстр пам'яток архітектури, до якого поміж іншими увійшли і турецькі пам'ятки [Збірник ..., 1927].

Третій етап (кінець 1940-х — 1970-і рр.) розпочинається з фіксації архітектурно-археологічних пам'яток в процесі археологічних розвідок. До карти пам'яток середньовіччя, увійшли такі міста як Овідіополь, Білгород-Дністровський, Татарбунари, Кілія, Ізмаїл, Болград, Рені; населені пункти — Мологи, Роксолани, Маяки.

На четвертому етапі (кінець XX — початок XXI ст.) відмічається перехід до планомірних археологічних досліджень регіону, завдяки яким стало можливим вивчення найбільш видатних пам'яток фортифікації, міських структур, фіксація будівельних періодів та їх послідовність. Тією чи іншою мірою це стосується таких пам'яток, як міста-фортеці: Аккерман та Ізмаїл. Їх дослідження дозволяє перейти до більш глибокої оцінки їхньої матеріальної бази, що включає особливості фортифікації та планування.

Розвідку 2010 р. розпочато з середньовічних міст Дунайського регіону, а саме Рені, Ізмаїлу

та Кілії, які були складовими частинами Османської оборонної лінії на цих територіях.

Рені — місто розташоване на лівому березі р. Дунай. Перша згадка про місто відноситься до 1548 р., коли воно входило до складу Молдавського князівства [Історія ..., 1969, с. 700]. У 1621 р. султан Осман II, після невдалого походу на Подолію та поразки під Хотинном, відібрав у Молдовського князівства округу з м. Рені. У 1621—1821 рр. місто було підпорядковане Ізмаїльській райі та мало назву Тамарово [Історія ..., 1969, с. 700].

Місто має вигідне географічне розташування: наявність водних шляхів по Пруту, Дунаю та Чорному морю і сухопутних торгових шляхів в Добруджу, Молдову, Валахію, Польщу та інші країни Європи сприяла тому, що місто невдовзі стало центром ремесла та торгівлі.

Візуальний огляд місцевості дозволив зробити висновки про те, що містобудівельна вісь середньовічного Тамарово (Рені) має самостійну орієнтацію, яка не співпадає із сучасною. Це підтверджується тим, що найдавнішою будівлею у сучасному Рені є *храм Св. Георгія*, освячений, за свідченням священика, 150 р. т., а також меморіальною дошкою, яка повідомляє про перепоховання героїв русько-турецької війни. Залишки середньовічного міста знаходяться на території закритого порту¹. До того ж, нам стало відомо про локалізацію турецького кладовища по вул. Майській², яке було виявлене близько десяти років по тому під час будівництва «Клубу моряків».

Ізмаїл — місто розташоване на лівому березі Кілійського рукава Дунаю, за 80 км від Чорного моря.

Вісторико-географічному відношенні Ізмаїльська фортеця розташована в місцевості прямого контакту кочового світу і землеробських цивілізацій, на перетині військових і торговельних шляхів, поблизу переправи через Дунай, біля закруту, пристосованого для влаштування пристані [Добролюбський, 1990, с. 5].

Вважається що слов'яно-молдавське місто Сміл з кінця XIV ст. належало молдавському князівству і було захоплено та зруйновано турками під час походу султана Баязида II у 1484 р. Під назвою Ішмасиль (Почуй бог) віно згадується у 1501 р. Його подальша доля не відома [Добролюбський, 1990, с. 5]. За іншими даними місто було захоплене лише у 1538 р. під час каральних походів Сулеймана I Пишного на Молдову [Кирилюк, 1961, с. 9].

Більш вірогідними є свідчення про заснування турецького міста на століття пізніше, в кінці XVI ст. В цей час через посилення натиску запорізьких козаків на стратегічні пункти Османської імперії [Мохов, 1964, с. 281] турецький уряд буде додаткові укріплення на Ниж-

ньому Дунаї. Фортеця названа Ізмаїлом та невелике містечко були збудовані восени 1590 р. [Кіртоаге, 1988, с. 76].

Під час першої русько-турецької війни, після миру в Кючук-Кайнарджирі, султанський уряд був вимушений укріпити оборонну міць Ізмаїлу. Запрошені з Європи спеціалісти-фортифікатори оточили їх новими міцними кам'яними стінами. Фортеця мала укріплені капоніри, глибокі рови, наповнені водою. Фортецю будували французький інженер Де Лафіт Клове і німецький будівельник Ріхтер [Сапожников, 2002, с. 499]. На кінець XVIII ст. фортеця вважалася неприступною.

Після штурму 11 (22) грудня 1790 р. Ізмаїлом заволодів О.В. Суворов. За Ясським мирним договором 1791 р. місто було повернене Порті, а після Бухарестського миру 1812 р. перейшло до Росії. У 1856 р. за Паризьким трактатом бастиони фортеці були зірвані, а земляні вали зриті.

Розкопки на території міста вперше були проведені у 1989—1990 рр. під керівництвом А.О. Добролюбського. Також у 1990 р. на території Ізмаїлу працювала ще одна експедиція під керівництвом А. Росохацького. Пізніше у 1994—1995 рр. роботи з вивчення фортеці провели С.В. Гумашьян та О.В. Гудкова. Після довготривалої перерви у 2006—2007 рр. археологічні дослідження продовжив І.В. Сапожников.

Фортеця Ізмаїл знаходилась на лівому березі Дунаю між двома озерами, вузькою косою спускалося на південь та закінчувалося крутим обривом біля Дунаю. Глибокий та широкий яр ділив фортецю на дві частини: західна мала назву старої, а східна — нової фортеці.

Фортеця була значних розмірів (мала у своєму арсеналі 265 гармат, а також тридцятитисячний гарнізон яничар) [Історія ..., 1969, с. 433]. Високий земляний вал оточував її у вигляді прямокутного трикутника, повернутого до річки. На сьогоднішній день більшість території забудована приватними садибами (*вул. Кріпосна*), на іншій її частині закладено міський парк. Кам'яних оборонних стін під час обстеження ми не виявили, проте зафіксували значні рештки земляних укріплень, які збереглися дотепер, хоча вкриті густою травою.

Під час огляду території фортеці по вул. Кріпосній біля будинку № 11 виявлено невелику траншею невідомого призначення, у відвалі якої було зафіксовано середньовічні матеріали.

На території фортеці також було оглянуто Малу мечеть (*вул. Кріпосна, 1*). Це єдина споруда турецької фортеці, що зберіглась до наших днів. Мечеть купольного типу, який був розповсюджений в мусульманській архітектурі з XIV ст. Складена із гарно оброблених блоків каміння — вапняку, квадратна в плані, має галерею з північної сторони та залишки мінарету зі східної [Пам'ятники ..., 1985, с. 268]. Стіни мечеті отиньковані, в південній стіні розташовано різний кам'яний міхраб. У 1973 р. в інтер'єрі цієї будівлі було відкрито діораму «Штурм фортеці Ізмаїл».

1. Рені прикордонне місто, та має статус Спеціальної економічної зони.

2. Висловлюю щиро подяку за консультацію та свідчення працівникам Ренійського краєзнавчого музею.

Кілія — місто розташоване на березі Кілійського і Степового русла Дунаю. Мури Кілійської фортеці охоплювали весь сучасний центр міста і ділили його на три двори — зовнішній, внутрішній та цитадель. Цитадель знаходилась на березі лиману [Історія ..., 1969, с. 473]. У XIX—XX ст. фортеця була розібрана місцевими мешканцями, оскільки втратила своє значення і заважала росту міста.

На початок XX ст. від фортеці залишилися незначні ділянки рову та валу, які локалізуються у міському парку. Оглянути берег, де знаходилась цитадель фортеці, не вдалося. На цьому місці зараз знаходиться приватний млин. Під час візуального огляду в парку по вулиці Дунайській було виявлено траншею, яка перерізала тротуар. Під шаром асфальту зафіксовано шар цегли, яка була викладена на кшталт бруківки. Розміри цеглин — 16 × 14 см. В траншеї було виявлено матеріали доби середньовіччя та Нового часу.

Серед старих будівель в місті зберігся *храм Св. Миколая XV—XVII ст.* (вул. Дунайська, 4). Єдиної думки щодо часу побудови немає. Згідно напису над південним входом, церкву закладено 1647 р. Її побудовано із тесаного каміння-вапняку, зводи та арки — із тонкої цегли та плінфи. Прямокутна в плані, з напівкруглою апсидою, вона заглиблена на 2,1 м в землю [Мурзакевич, 1848, с. 487].

Останнім пунктом обстеження в Одеській обл. стали міста фортеці Дністровського регіону.

Білгород-Дністровський — (рум. Cetatea Albă; до 1944 р. — Аккерман, тур. Біла фортеця) місто районного значення в Одеській області, адміністративний центр Білгород-Дністровського р-ну.

Аккерман — найкраще досліджена фортеця цього регіону. Перші археологічні розкопки на її території пов'язані з ім'ям Е.Р. фон Штерна. У 1900—1912 рр. ним були проведені розкопки на території фортеці з метою пошуку непошкоджених шарів античного міста Тіри. В результаті було виявлено турецький культурний шар [Штерн, 1901; 1906; 1913]. З 1919 до 1937 р. (за часів перебування Бессарабії у складі Румунії) на території фортеці проводились розкопки румунськими вченими [Nicorescu, 1924].

Після певної перерви у 1940—1941 рр. було поновлено археологічні розкопки під керівництвом В. Шахназарова. В ході дослідження ним було виявлено турецьке кладовище [Кравченко, 1986, с. 8]. У 1945 р. розкопки кладовища продовжила археологічна експедиція ІА УРСР під керівництвом Л.Д. Дмитрова [Дмитров, 1946, с. 2].

У 1977 р. Причорноморська експедиція ІА АН УРСР під керівництвом Г.Г. Мезенцевої розпочала розкопки в Цитаделі та Цивільному дворі фортеці, які внесли значні уточнення у планування її внутрішнього простору [Мезенцева, 1987, с. 369].

Початок планомірного вивчення османського Аккерману розпочато з відкриттям залишків турецької лазні (hamam) у Портовому дворі фортеці [Біляева, Ерсой, 2002, с. 28]. У 1999—2002

та 2004—2008 рр. Міжнародною Середньовічною експедицією ІА НАН України під керівництвом С.О. Біляєвої проведено часткове вивчення надлиманної лінії оборони, а саме барбакану в четвертому дворі, а також геофізичні дослідження на території чотирьох дворів фортеці загальною площею близько 9 га [Біляева, 2007, с. 96]. В роботі по вивченню цих споруд брала участь і автор.

Метою розвідки в м. Білгороді-Дністровському було визначення територіальних меж середньовічного міста. Складність цього завдання полягає в тому, що територія міста поза встановленими межами пам'ятки «Городище Тіра — Білгород» недостатньо вивчена археологічно. Архітектурні пам'ятки середньовіччя і досі є малодослідженими.

Огляд міста було розпочато з території, що межує з гласисом Аккерманської фортеці:

Вул. Леона Попова (стара назва вул. *Портова*). Під фундаментом будівлі взуттєвої фабрики за даними картографії знаходилась велика турецька лазня. Там було зібрано незначну кількість підйомного матеріалу, а саме: фрагменти пічних кахлів та залізне ядро.

Далі по вул. Леона Попова, 13 знаходиться діюча церква Св. Іоанна Предтечі (грецька) XV ст. Будівля загального типу, з дзвіницею. Прямокутна в плані, однефна з напівкруглою апсидою, укріпленою контрфорсами. Дзвіниця прибудована пізніше, квадратна в плані, триархна [Пам'ятники ..., 1985, с. 267].

Вул. Кутузова, 1 (стара назва *Грецька*). За цією адресою знаходиться вірменська церква Пречистої Богородиці XIV ст. Будівля зального типу, в плані Т-подібна побудована із вапняку, побілена. В східній стіні апсида [Пам'ятники ..., 1985, с. 266—267].

Вул. Шабська (назва не змінилась). Буд. 51 — військові Олександрівські казарми, побудовані за проектом Неймана. Будівництво розпочато у 1820 р. і закінчено за царювання Миколи I у 1838 р. Після пожежі у 2008 р. казарми знаходяться у критичному стані.

Біля буд. 102а по вул. Шабській знаходиться кладовище (місцеве населення називає його грецьким). Під час огляду кладовища виявлено найстарішу могилу датовану 1928 р. — періодом Румунської присутності. У глибині кладовища виявлено склеп, побудований з місцевого каменю-вапняку жовтого кольору з фрагментами мармурових плит із візерунками (можливо, склеп було перенесено з іншого кладовища).

Вул. Шабська, 116 — підземна церква Іоанна Сучавського XIV—XVIII ст. Споруда зального типу, прямокутна в плані, орієнтована за віссю північ—південь [Пам'ятники ..., 1985, с. 267].

Вул. Першотравнева (стара назва *Софійська*). Вдовж берегової лінії лиману було виявлено значну кількість середньовічного матеріалу.

Вул. Плавні (назва не змінювалась). Обстежили берегову лінію. За свідченнями місцевого населення, під час обробки присадибних ді-

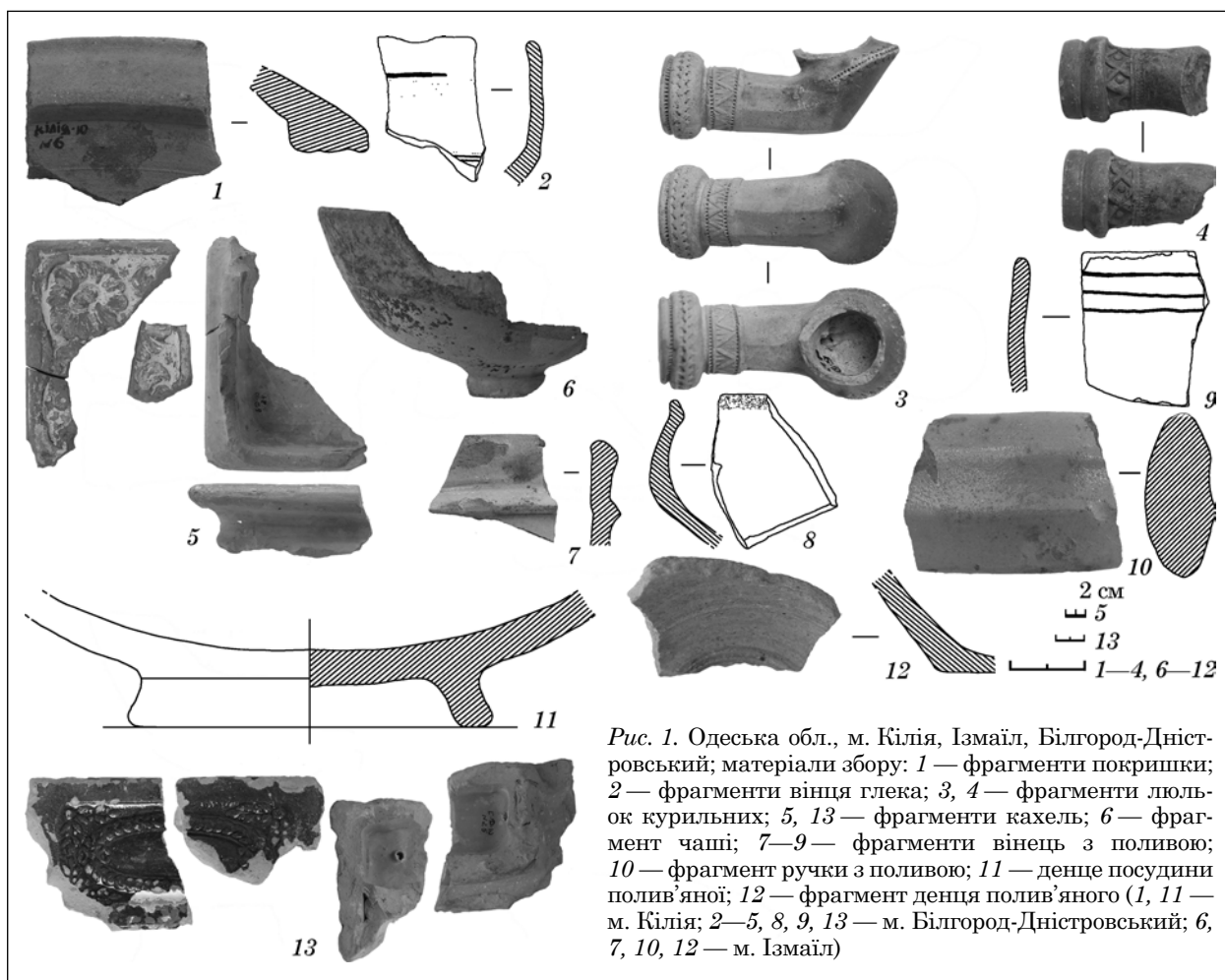

Рис. 1. Одеська обл., м. Кілія, Ізмаїл, Білгород-Дністровський; матеріали збору: 1 — фрагменти покритишки; 2 — фрагменти вінця глека; 3, 4 — фрагменти люльок курильних; 5, 13 — фрагменти кахель; 6 — фрагмент чаші; 7—9 — фрагменти вінець з поливою; 10 — фрагмент ручки з поливою; 11 — денце посудини полив'яної; 12 — фрагмент денця полив'яного (1, 11 — м. Кілія; 2—5, 8, 9, 13 — м. Білгород-Дністровський; 6, 7, 10, 12 — м. Ізмаїл)

лянок постійно знаходяться турецькі люльки, прикраси, монети та фрагменти різних типів посуду. Під час візуального огляду виявлено потужний середньовічний шар.

Овідіополь — с. м. т. районного значення в Одеській обл., адміністративний центр Овідіопільського р-ну. Розташований на східному березі Дністровського лиману. За історичними даними на місці Овідіополя розташовувалася турецька фортеця Хаджи-дере у 1769 р. зруйнована запорізькими козаками, а також місце переправи От-ярик [Evluya Celebi, 2000, s. 87].

Було оглянуто берегову лінію, на жаль, жодного нагадування про укріплення чи переправу не знайдено. Берег з цього боку дуже крутий і піддається сильній ерозії.

Основні категорії речового матеріалу такі.

1. Вироби з глини.

Керамічні вироби складають найбільшу і найрізноманітнішу групу матеріалів, які знаходяться на території вищеописаних середньовічних міст. Їх умовно можна поділити на дві групи: кераміка без поливи, та кераміка з поливою.

В групі кераміки без поливи за призначенням вирізняються такі види посуду.

Кухонний посуд.

- фрагмент покритишки. Назовні вздовж краю заглиблений поясок, стінка плавно підіймається

вверх. Ліплена із грубого тіста червоного кольору з домішкою дрібних конкреції вапна. Розміри: d — 24×21 см, товщ. в. — 2,1 см. (рис. 1, 1).

- фрагмент горла з вінцем тонкостінного глека, виготовленого із добре підготованої глини червоного кольору з домішкою слюди. Орнамент у вигляді врізних горизонтальних поясків, прикрашених білою фарбою. Розміри: d — 8 см, товщ. в. — 0,3 см, товщ. ст. — 0,4 см 1 (рис. 1, 2).

Кераміка спеціального призначення.

- люльки сіроглиняної фрагмент з довгою гранованою втулкою. Верхня частина плоска, переходить в вузьку муфту, орнаментовану зверху відгиском зубчастого коліщатка. В середній частині муфти проходить штампований поясок великих зубців. Під муфтою широкий штампований поясок зигзагом, який обмежений зубчастими поясками. Чашечка зі сплюсненим денцем і ребром, прикрашеним по краю неглибокими зубцями, обмеженими з двох сторін великими зубчастими поясками. Верхня циліндрична частина чашки відбита. Розміри: l загальна —

1. Для опису розмірів знахідок використано скорочення: d — діаметр; товщ. в. — товщина вінця, товщ. ст. — товщина стінки; l — довжина; h — висота, товщ. п. — товщина піддону.

- 6,1 см; l втулки — 3,5 см, d отвору — 0,9 см; d чашечки — 2,8 см (рис. 1, 3).
- фрагмент втулки люльки сіроглиняної. Довга кругла втулка з плоским краєм. Виділена плоскою муфтою з геометричним орнаментом у вигляді ромбів з точками в центрі. Поверхня заглажена, місцями підлощена. Розміри: l — 3,4 см, d отвору — 0,9 см (рис. 1, 4).
 - фрагмент втулки люльки червоноглиняної. Широка втулка з плоским краєм виділена плоскою муфтою з геометричним штампованим орнаментом. Поверхня заглажена, місцями підлощена. Розміри: $2,3 \times 1,9$ см, товщ. ст. — 0,4 см. *Архитектурно-декоративна кераміка.*
 - кахля пічна (в 3-х фр.) коробчастого типу зі слідами багаторазового використання. Орнаментована квітами. Розміри: 22×15 см, товщ. ст. — 1,7 см (рис. 1, 5).
- Полив'яний посуд** в колекції репрезентовано найкраще.
- а. Монохромний полив'яний посуд.*
- До цієї групи посуду входять керамічні вироби із свинцевою прозорою поливою, колір черепків світло-червоний, рожевий, рідко червоний, гарно обпалений. Залежно від характеру домішок, доданих в поливу під час обпалу, колір глазурованого покриття має різні відтінки. Посуд представлений різними за формою посудинами, які різняться за призначенням.
- Серед *кухонного та столового посуду* є глеки, миски, тарілки (посуд на кільцевому піддоні).
- фрагмент тонкостінної піали із повним археологічним профілем. Піала напівсферичної форми з округлим краєм на невисокому кільцевому піддоні. Глина гарно відмучена, світло-рожевого кольору з незначною домішкою дрібних конкрецій вапна та слюди. Уся внутрішня поверхня та верхня половина назовні вкрита жовто-коричнюватою поливою по білому ангобу. Всередині зберігся слід від триподу. Розміри: h — 5,2 см; d вінця — 10 см, товщ. в. — 0,3 см; d піддону — 0,5 см, h — 0,7 см, товщ. п. — 0,3 см; товщ. ст. — $0,3 \times 0,6$ см (рис. 1, 6).
 - фрагмент вінця з округленим краєм на 1,4 см від краю назовні горизонтальний рельєфний пасок. Глина світло-рожева із домішкою шамоту. З обох сторін вкрите світло-жовтою поливою. Розміри: d вінця — 7 см, товщ. в. — 0,7 см; товщ. ст. — 0,5 см (рис. 1, 7).
 - фрагмент вінця неглибокої тонкостінної піали з вертикальним скругленим краєм. Глина червона з домішкою вапна. По краю вінця і назовні вузька полоса темно-зеленої поливи, всередині колір поливи темно-оливковий. Розміри: товщ. в. — 0,4 см (рис. 1, 8).
 - фрагмент вінця горловини глеку зі скругленим краєм. Назовні під краєм три ряди заглиблених поясків. Вінце з обох сторін вкрите темно-зеленою поливою. Глина рожева, гарно відмучена. Розміри: d вінця — 8 см, товщ. в. — 0,4 см, товщ. ст. — 0,3 см (рис. 1, 9).
 - фрагмент середньої частини вертикальної ручки овальної в перетині. Назовні по центру поздовжній широкий жолоб. Глина червона з домішкою дрібних конкрецій вапна, з обох сторін вкрита жовтою поливою. Розмір: $5,5 \times 4,3$ см; w — 4,2 см (рис. 1, 10).
 - денце миски на кільцевому піддоні, всередині вкрите поливою жовто-оливкового кольору. Назовні сліди білого ангобу. Розміри: $9,3 \times 11,4$ см, h — 3,2 см, товщ. ст. — 0,8 см; h піддону — 1,3 см, d піддону — 9×8 см (рис. 1, 11).
 - фрагмент денця посудини закритого типу. Денце плоске, стінка плавно розширюється до верху. Із зовнішньої сторони сліди білого ангобу. Зсередини вкрите світло-коричневою поливою. Розміри: h збереженої частини — 2,8 см, товщ. ст. — 0,5 см, d денця — 7 см (рис. 1, 12). *Архитектурно-декоративна кераміка.*
 - фрагмент кутової пічної кахлі коробчастого типу орнаментованої колоссям із коричневою поливою. Розміри: $8,5 \times 10$ см, w кута 6,8 см, h ніжки — 0,5 см, товщ. — 4,2 см (рис. 1, 13).
- б. Поліхромний полив'яний посуд.*
- Представлений фрагментом стінки відкритої посудини. Всередині по темно-оливковому фону вертикальні світло-зелені полоси. Назовні верхня частина вкрита білим ангобом із зеленими краплями. Розміри: $5,6$ — $7,1$ см, товщ. ст. — $0,5 \times 0,8$ см.
- в. Посуд полив'яний, декорований в техніці сграфіто.*
- Посуд представлений переважно відкритими формами — це миски, чаші на кільцевому піддоні різних розмірів. Всі види виробів добре відомі з розкопок в Аккермані [Кравченко, 1986, с. 20—88; Біляева, Ерсой, 2002, с. 28—30; Біляева, Фіалко, 2008, с. 62—70] і датуються кінцем XV — початком XVI ст.
- Вся кераміка цієї групи виготовлена на гончарному крузі.
- Фрагменти вінець стінок та денець посудин орнаментованих в техніці «сграфіто» вироблені з червоної глиняні різних відтінків — від світло-до темно-червоного, тісто добре відмучене з незначними домішками вапна. Орнамент репрезентовано кількома типами: геометричним, рослинним, в кількох випадках декор виконано з підглазурним розписом фарбами (зелений, брунатний). Цей тип посуду зустрічається в багатьох середньовічних містах, в тому числі — Кафі, Азаку, Сутдеї, Старому Орхе, Очакові [Баранов, Майко, 1998; Бирня, Рябой, 1998; Масловский, 2006].
- фрагмент вінця посудини. Стінка слабо профільована з легко означеним ребром. Вінце округле. З внутрішньої сторони вкрите світло-зеленою поливою. Назовні на такому ж фоні темно-зелені та коричневі плями. Під вінцем та по ребру по дві пари горизонтальних врізних пасків між ними дві хвилясті лінії. Глина світло-рожева із домішкою невеликих конкрецій вапна. Під ребром косі крупні пе-

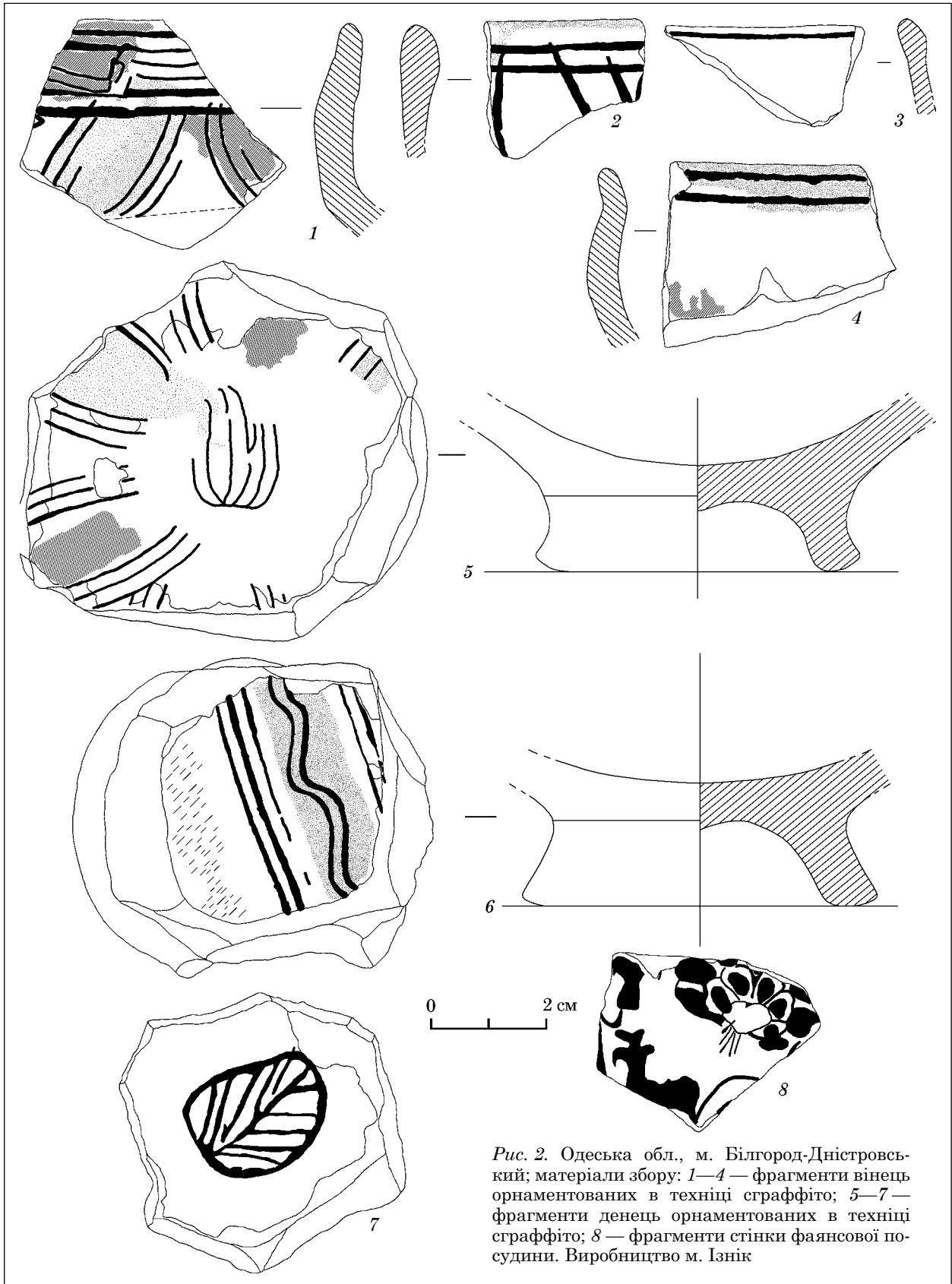

Рис. 2. Одеська обл., м. Білгород-Дністровський; матеріали збору: 1—4 — фрагменти вінець орнаментованих в техніці сграффіто; 5—7 — фрагменти донець орнаментованих в техніці сграффіто; 8 — фрагменти стінки фаянсової посудини. Виробництво м. Ізнік

люстки. Розмір: d — 14 см, товщ. в. — 0,5 см, товщ. ст. — 0,6—0,7 см (рис. 2, 1).

- фрагмент вінце посудини. Вертикальна стінка з трохи відведеним назовні закругленим краєм. Глина світло-рожева з домішкою

шамоту. Вкрите світло-зеленою поливою, а край вінца виділений темно-зеленою смугою. Орнаментоване всередині під краєм двома горизонтальними пасками. Назовні — горизонтальними і вертикальними пас-

ками. Розміри: d — 11 см, товщ. в. — 0,5 см, товщ. ст. — 0,4 см (рис. 2, 2).

- фрагмент вінця тонкостінної піали з округлим відігнутим назовні краєм. В середині вздовж краю горизонтальний пасок на оливковому фоні. Назовні полива темно-зеленого кольору. Глина червона з домішкою крупних конкрецій вапна. Розміри: d — 15 см, товщ. в. — 0,3 см, товщ. ст. — 0,4 см (рис. 2, 3).
- фрагмент вінця тонкостінної піали з округлим відігнутим назовні краєм. Всередині край вінця виділений двома врізними горизонтальними пасками по оливковому фоні. Назовні зелений переходить в більш світлий колір. Розмір: d — 18 см, товщ. в. — 0,4 см, товщ. ст. — 0,6 см (рис. 2, 4).
- денце на невисокому кільцевому піддоні. Глина світло-рожева із домішками шамоту. Зсередини вкрите поливою від світло- до темно-зеленого та коричневого кольору. Орнамент рослинний. Композиція у вигляді чотирьох пелюсткової розетки з бутонем квітки в центрі. Назовні денце вкрите ангобом. Розмір: h збереженої частини — 2,9 см, h піддону — 1,3 см, d — 6—5 см, товщ. ст. — 1,0 × 0,6 см (рис. 2, 5).
- денце на високому конічному піддоні. Глина червона з домішкою шамоту та крупних конкрецій вапна. Центральна частина вкрита поливою на світло-оливковому фоні коричневі та світло-зелені плями. Орнамент геометричний (прямі та хвилясті лінії). Назовні денце вкрите ангобом. Розміри: h збереженої частини — 2,3 см, h піддону — 1,4 см, d — 6 × 5 см, товщ. ст. — 0,7 см (рис. 2, 6).
- денце посудини на кільцевому піддоні. Глина світло-рожева з домішкою вапна, полива світло-оливкова. В центрі денця прокреслений орнамент у вигляді листка. Розмір: h збереженої частини — 2,3 см, товщ. — 1,0 см (рис. 2, 7).

Імпортна кераміка.

Фаянсовий посуд — фрагмент стінки тонкостінної чашечки з підглазурним розписом червоною, синьою та зеленою фарбами. Орнамент рослинний. Розмір: 3,9 × 2,9 см, товщ. ст. — 0,4 × 0,5 см. Центр виробництва м. Ізнік (рис. 2, 8).

Вироби зі скла. Фрагмент стінки посудини з молочного скла, на білому фоні широка синя полоса. Розміри: 2,1 × 2,3 см; товщ. — 0,3 см.

Вироби з металу. Залізний кований цвях. Шляпка плоска прямокутна, стержень чотирикутний в перетині трохи зігнутий у нижній частині, край зламаний. Розміри: l — 6,9 см; шляпка — 1,6 × 1,4 см, товщ. — 0,5 см; стержень — 0,9—0,7 × 1,1—0,8 см.

Гарматне ядро, d — 5,3 см.

Бронзова монета (не інформативна).

Вироби з каменю. Представлені крисальним кременем зі слідами обробки. Розмір: 2,1 × 2,4 см, товщ. — 0,9 см.

Кістяні вироби. Представлені ковзаном із зашліфованої трубчастої кістки великої ро-

гатої худоби, на кінцях наскрізні отвори. Один край зламаний. Розміри: l — 20,6 см, w — 3,5 × 3,1 см, товщ. — 2,1 см, d отвору — 0,9 см.

Виявлені матеріали за формами і технікою виробництва аналогічні знайденим під час розкопок в Ізмаїлі, Білгород-Дністровському, Очакові та інших містах які входили до складу Османської імперії.

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Археологічні дослідження османських пам'яток в Миколаївській області розпочалися з розкопок в Очакові (1986 р.) та на Кінбурзькій косі (2009 р.) Південною середньовічною експедицією під керівництвом С.О. Біляєвої.

У 2010 р. з метою виявлення перспективних місць стаціонарних розкопок обстежена частина берегової смуги курортної зони в межах та околицях Очакова, деякі ділянки історичного центру, та берегова лінія в районі сс. Куцуруб, Саланчаки, Дніпровка та Аджигольська коса.

Берег Бузького лиману сформований лесом, покритим чорноземом потужністю від 0,4—0,7 м (культурного шару не виявлено), піддається сильній ерозії. Тим не менш, під час візуального огляду на березі зафіксовано значну кількість кераміки, обкатаної водою (переважна більшість — стінки червоноглиняних посудин, а також фрагменти амфор та чорнолакової кераміки). Таке враження, що вона походить з розмитого поселення, затопленого водами лиману. Основна маса виявлених матеріалів відносяться до XIV—XVIII ст.

Зібраний матеріал представлений наступними категоріями.

Вироби з глини.

- фрагмент вінця товстостінної посудини з округлим відігнутим назовні краєм. Глина сіра гарно відмучена з домішкою крупних конкрецій вапна. Поверхня підлощена, назовні орнаментована косими насічками. Розмір: d — 15 см, товщ. в. — 0,9 см, товщ. ст. — 1,0 см. (рис. 3, 1);
- фрагмент вінця таза. Край вінця виділений неглибоким жолобом. Глина рожева з домішкою шамоту. Вінце з обох сторін вкрите ангобом темно-коричневого кольору. Розмір: d — 29 см, товщ. ст. — 2,1 см (рис. 3, 2);
- фрагмент стінки глеку, орнаментованого трьома горизонтальними багаторядними прокресленими лініями по плечу. Глина червона з домішкою крупних конкрецій вапна. Розміри: товщ. ст. — 0,8 см (рис. 3, 3);
- фрагмент чашки люльки, по краю орнаментованої геометричним врізним орнаментом;
- фрагмент стінки тонкостінної посудини. Назовні вкритий коричневою поливою, в середині зеленою. Глина червона з домішкою вапна. Орнаментована лінійно-хвилястим орнаментом. Розмір: товщ. — 0,6 см (рис. 3, 4);

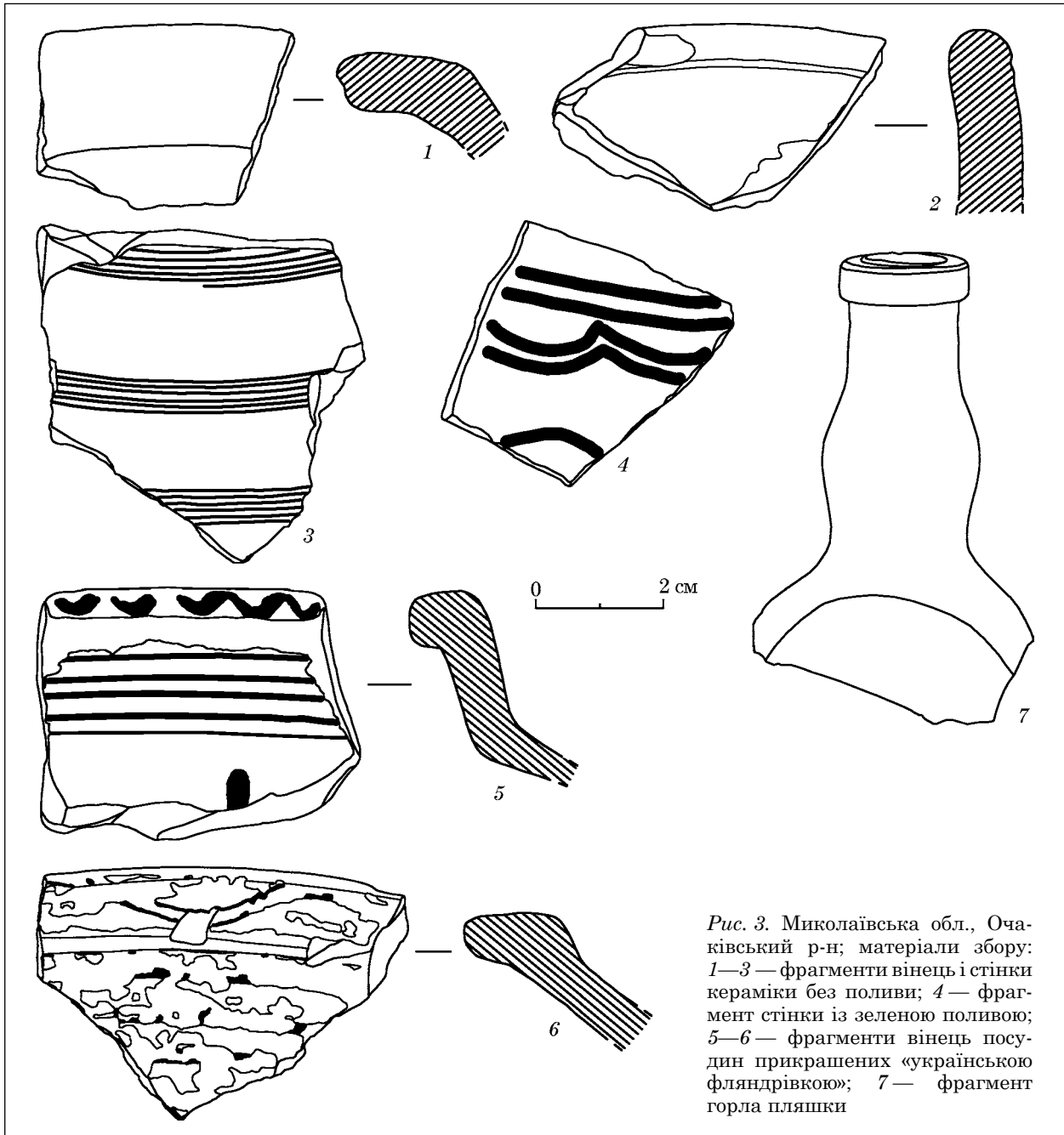

Рис. 3. Миколаївська обл., Очаківський р-н; матеріали збору: 1—3 — фрагменти вінець і стінки кераміки без поливи; 4 — фрагмент стінки із зеленою поливою; 5—6 — фрагменти вінець посудин прикрашених «українською фляндрівкою»; 7 — фрагмент горла пляшки

- фрагменти вінця тарілки, прикрашеної українською фляндрівкою. Має широкий бортик вінця, підкреслений вигином. Вінце зрізане, широке, загнуте назовні. Глина гарно відмучена рожева з домішкою вапна. Розміри: ширина бортика — 1,3 см, товщ. — 0,8 см, d — 21 см (рис. 3, 5);
- фрагмент вінця тарілки, прикрашеної українською фляндрівкою. Має широкий бортик. Глина гарно відмучена, рожевого кольору. Розміри: ширина бортика — 1,5 см, товщ. — 0,8 см, d — 23 см (рис. 3, 6).

Вироби зі скла. Верхня частина пляшки фігурної. Скло прозоре. Горло високе, вінце виділене широким полем. Розміри: h горла — 4,5 см, d вінця — 1,4 × 2,1 см (рис. 3, 7).

Під час археологічних розвідок 2010 р. було отримано нові цікаві результати щодо вивчення розвитку Північно-Західного Причорномор'я за доби середньовіччя та Нового часу. Вперше отримані фактологічні матеріали з міста Кілія. Виявлено особливості і відмінності розбудови середньовічних міст в залежності від їх стратегічного значення.

Баранов І.А., Майко В.В., Кузьминов О.В. Археологічні дослідження Сугдеї-Солдаї у 1998 р. // АВУ 1998 р. — 1998. — С. 52—53.

Біляева С., Ерсой Б. Дослідження карантинного двору Білгород-Дністровської фортеці // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — К., 2002. — Вип. 11. — С. 28—30.

Біляева С., Карашевич І. Деякі аспекти картографування та вивчення пам'яток турецької культури на території Північного Причорномор'я // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя (XIV—XVI ст.): Матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 10-літтю археол. дослідж. золотоординської пам'ятки с. Торговиця. — Кіровоград, 2006. — С. 19—27.

Біляева С.А., Фіалко Е.Е. Аккерманская керамика сграффито (по материалам раскопок 2004 г.) // РА. — 2008. — № 2. — С. 62—70.

Біляева С.О., Болтрик Ю.В., Карашевич І.В. та ін. Дослідження Міжнародної Південної Середньовічної експедиції у 2006 р. в Аккерманській фортеці (м. Білгород-Дністровський) // АДУ 2005—2007 рр. — К., 2007. — С. 96—98.

Бырня П.П., Рябой Т.Ф. Некоторые данные о производстве поливной керамики в Старом Орхее // Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X—XVIII вв.: по материалам поливной керамики. Сб. тез. докл. Междунар. научн. конф. — Симферополь, 1998. — С. 54—55.

Дмитров Л.Д. Отчет о работе Белгород-Днестровской археологической экспедиции ИА АН УССР за 1945—1946 гг. // НА ІА НАНУ. — 1946/8.

Добролюбовский А.О., Дынный Н.И., Штербуль Н.А. Отчет о раскопках экспедиции «Измаильская крепость» в 1989 году // НА ІА НАНУ. — 1989/244.

Збірник матеріалів Одеської краєвої комісії для охорони пам'яток матеріальної культури та природи // Видання Одеської краєвої комісії для охорони пам'яток матеріальної культури та природи НКО УСРР — УпрНаука. — Одеса, 1927. — 46 с.

Історія міст і сіл УРСР. Одеська область. — К., 1969. — 910 с.

Кирилюк С. Измаил. Путеводитель. Краткий исторический очерк. — Одесса, 1961. — 74 с.

Киртоагэ И.Г. Административно-территориальное деление юга Днестровско-Прутского междуречья под турецким владычеством в XVI — первой половине XVII вв. // Социально-экономическая и политическая история Молдавии эпохи феодализма. — Кишинев, 1988. — С. 72—82.

Кравченко А.А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII — XVI ст.). — Киев, 1986. — 128 с.

Масловский А.Н. Керамический комплекс Азака. Краткая характеристика // Историко-археологические исследования в г. Азове и на Нижнем Дону в 2004 г. — Азов, 2006. — Вип. 21. — С. 309—473.

Мезенцева Г.Г., Иваненко И.А. Открытия в Белгороде-Днестровском // АО 1986 г. — М., 1987 — С. 369—370.

Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма. — Кишинев, 1964. — 440 с.

Мурзакевич Н.Н. Килийская церковь Св. Николая и ее достопримечательности // ЗООИД. — Одесса, 1848. — Т. 2. — С. 484—488.

Паламарчук С.В. Забытая земля: историческая область Бессарабия. — Одесса, 2008. — 288 с.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. — Киев, 1983—1985. — Т. 3. — 326 с.

Сапожников И.В. Миссия Лаффита-Клаве в Очаковской области и Буджаке 1784—1789 гг. // Stratum plus. — 2001—2002. — № 6. — С. 493—592.

Штерн Э.Р. О последних раскопках в Аккермане (с приложением плана) // ЗООИД. — 1901. — Т. 23. — С. 1—32.

Штерн Э.Р. Раскопки в Аккермане летом 1912 г. // ЗООИД. — 1913. — Т. 31. — С. 92—101.

Штерн Э.Р. Экскурсия в Аккерман // ЗООИД. — 1906. — Т. 26. — С. 87—90.

Evllya Çelebi Seyahatnamesi 5. Kitap Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu — Dizini. Hazırlayanlar: Yücel Dağlı — Seyit Ali Kahraman — İbrahim Sezgin. — İstanbul, 2000. — 323 s.

Nicorescu P. Scavi e scoperte a Tyras // Ephemeris Dacoromana. — 1924. — II. — P. 378 — 415.

И. В. Карашевич

МАТЕРИАЛЫ СРЕДНЕВЕКОВОГО ВРЕМЕНИ ИЗ РАЗВЕДОК В ОДЕССКОЙ И НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТЯХ В 2010 г.

Археологические разведки 2010 г. на территории Одесской и Николаевской областей внесли некоторые изменения в представление об исторической топографии, планировки городов и поселений, жизни и быта, а также занятий их жителей. Вещественный материал хранящийся в Научных фондах Института археологии НАН Украины относится к XIV—XVIII вв. Основная масса находок датируется XVII в., а именно османским периодом.

Ключевые слова: Белгород-Днестровский, Килия, Измаил, Рени, средневековье, города-крепости.

I. V. Karashevych

MEDIAEVAL PERIOD MATERIALS FROM THE ARCHAEOLOGICAL EXPLORATION IN ODESSA AND MYKOLAIV OBLASTS IN 2010

Archaeological exploration in 2010 in Odesa and Mykolaiv Oblasts have contributed some changes into the idea of the historical topography, urban planning of cities and settlements, of everyday life, as well as their habitants' occupations. The material stored in scientific funds of the IA NAS of Ukraine is referred to the 14th—18th c. The bulk of the finds are dated back to the 17th c., namely to the Ottoman period.

Key words: Bilhorod-Dnistrovskiy, Kiliya, Izmail, Reni, Middle Ages, fortress-town.

Одержано 21.10.2013